

Юрій Рубан,
кандидат технічних наук,
депутат Київської обласної ради

Демократія та національна ідентичність як комунікація влади і суспільства

У статті обґрунтовано необхідність здійснення владою цілісної комунікації, необхідної для розвитку демократії та гарантування стабільності в державі. Визначено принципи такої комунікації, яка одночасно і нерозривно спрямована на творення демократії і національної ідентичності. Розкрито зв'язок між категоріями демократія, держава, нація, національна ідентичність та запропонувати на цій основі ключові принципи демократичного владного дискурсу.
Ключові слова: демократія, держава, політична сфера, національна ідентичність.

The article demonstrates the necessity of the governments' integrated communication crucial for the developing of democracy and guaranteeing stability in the state. The principles of such communication aimed simultaneously and inseparably at democracy and national identity have been described. This approach allows us to see the connection between the notions of democracy, nation state, national identity and to propose the key principles of the democratic authority discourse.

Key words: democracy, state, politics, national identity.

Постановка проблеми. Демократичний процес відбувається у сфері політичного і пов'язаний з владою, її гегемонією і примусом. Демократія передбачає прийняття рішень більшістю і цей факт означає відкидання позиції меншості/меншостей чи особистості. Це неминуче породжує конфлікт, оскільки означає заперечення поглядів чи уподобань (ідентичності) особистості, владний примус спонукає її до прийняття, нехай часткового, іншої ідентичності. Проте така постійна конфліктність є цілком сумісною зі стабільністю демократичних національних держав.

Ліберальна політична думка здавна пояснювала таку сталість існування певного "суспільного договору", марксистська - державним примусом в інтересах правлячого класу, який демократія лише камуфлює. Існування

держави і її суверенітет в обох теоріях розглядалися як проміжний етап суспільного розвитку, після якого вона має зникнути, делегувавши свій суверенітет новим формаціям, що мають глобальний характер (Дж. Ст.Міл [1], К.Маркс [2]).

Проте історичний досвід засвідчив, що існування національних держав є нормою у житті людства починаючи з XVIII ст. Жодні наддержавні проекти, навіть такі амбіційні, як Євросоюз, не можуть скласти їм альтернативи.

Сучасні прихильники лівої ідеології у своїх дослідженнях доводять законмірність існування держав у "світ-системі" глобального капіталізму (І.Валлерстайн [3], Дж.Аррігі [5]). У межах ліберальної парадигми відбувається перегляд традиційної критики націоналізму, зумовлений непереконливістю висновку про неминучість глобального утвердження ліберальної демократії і, відповідно, необхідністю оцінити її перспективи у світі існуючих національних держав. На здійснення такого перегляду спрямовані роботи Р.Рорті [6], Ч.Тейлора [7], Х.Патнем [8], К.Калхуна [9], М.Уолцера [10], М.Білліга [11], Д.Джозефа [12]. У них, по суті, підтверджується висновок П.Бурдьє: "Чи будемо ми спостерігати абстракцію нація всередині абстракції держава, чи навпаки, залежить виключно від обраної спостерігачем позиції. Дискусія про первинність "яйця-нації" чи "курки-держави" виявляється не більше, ніж боротьбою за монополію легітимної номінації" [13, с. 288].

Отже, демократичні держави-нації не розчиняються в глобальному світі, їх внутрішня стабільність потребує пояснення. Проблема в тому, що демократію, яка існує в національній державі, неможливо звести до процесу переговорів між зацікавленими сторонами. Ліберальна ідея рівності людей як особистостей, що втілюється через юридичні механізми рівності прав і обов'язків, не може дати відповідь на проблему конфліктності у політичній сфері, притаманну будь-якому соціуму. Її недостатньо, щоб пояснити існування демократії в реальному житті, де протистояння інтересів, цінностей та поглядів є не винятком, а нормою (К.Шмідт [14], А.Бадью [15]).

Ш.Муфф підкреслює, що демократичне мислення має спиратись на визнання реальності принципово нерозв'язних конфліктів всередині суспільства [16]. "Спільне благо" неможливо визначити в ході демократичної процедури, а це значить, що владний примус не може бути ним легітимізований. Більше того, історичний досвід продемонстрував, що проголошення владою своєї виключної здатності визначати таке благо несумісне з демократією.

Типовим для життя в сучасному суспільстві є зіткнення особистості з "іншим", який заперечує її погляди, має інші цінності, протилежні інтереси, тобто іншу ідентичність. Очевидно, що життєздатний демократичний процес вимагає подолання такого роду конфліктів, а не його замовчування

або декоративного вирішення. Тиранія може за допомогою насильства контролювати конфлікти, тобто приховувати їх, оголошувати носіїв іншої ідентичності ворогами чи виключати їх із політичного процесу. Натомість цілісність і саме існування держави в умовах демократії можливе лише за наявності в державі певних механізмів розв'язання конфлікту з "іншим".

У такому розв'язанні беруть участь як громадянське суспільство, так і влада. Роль влади полягає у створенні цілісної і неподільної комунікації, яка має забезпечити це розв'язання. Необхідність такої комунікації демократичної влади, яка поєднує демократію та національну ідентичність і забезпечує стабільність держави-нації, є темою даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема стабільності демократії у національній державі привертає увагу багатьох дослідників, серед яких М.Білліг, Д.Джозеф, К.Калхун, Д.Менлі, Ш.Муфф, А.Пшеворський, Д.Роулз, Ю.Габермас, К.Шмітт, Й.Шумпетер. Цій темі присвячено ряд публікацій українських учених, зокрема В.Горбатенка, В.Кременя, М.Михальченка, Г.Почепцова, О.Романюка.

Проте дискусія навколо цієї теми свідчить про *часткову невирішеність проблеми* через відсутність усталеного бачення взаємопов'язаності демократії, національної ідентичності і держави-нації. Тому *метою* даної статті є обґрунтування необхідності особливої комунікації влади, спрямованої на розвиток демократії та національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Конфліктність іманентна демократичному суспільству, як і будь-якому іншому. Але потенційна можливість конфліктів не в кожному випадку реалізується у вигляді відкритого протистояння. Тобто демократія не лише дає можливість сторонам конфліктів проявити свої позиції, але й здатна сформувати механізми лояльності громадянина до держави навіть у ситуації, коли його погляди чи інтереси не враховуються при прийнятті рішення, тобто коли владою якоюсь мірою заперечується його особиста ідентичність.

Важлива міра такого заперечення. Згода громадянина на поступку (лояльність) має обмежений характер. В умовах демократії може бути досягнута не абсолютна і вічна, а тимчасова згода на певну політику. Тоді одна частина громадян ототожнює владне рішення зі своєю ідентичністю, а інша - погоджується з тимчасовим запереченням своєї ідентичності в певному її вимірі у сподіванні на зміну влади чи якоїсь із її політик. На користь такої згоди працює і той факт, що цінності та інтереси особистостей і суспільних груп теж змінюються в часі.

Можна стверджувати, що досвід ХХ ст. дав змогу знайти такі процедури демократії, які дозволяють говорити про її плюралістичність, множинність. Ця множинність знаходить вияв у здатності проводити межу між "ворогом" і "опонентом". "Опонент" для учасника демократії - це не "інший",

оскільки їх ідентичності у чомусь збігаються, перетинаються. Ця збіжність дає змогу кваліфікувати опонента як суперника, чиє існування "всередині" демократії визнається законним, а позиція сприймається з толерантністю.

Демократія здатна підтримувати в часі достатню для збереження держави єдність громадян саме у сфері політичного. Ключ до стабільності демократії - національна ідентичність, яка є політичним явищем і означає згоду спільноти-політії підкорятися певним чином сформованій владі відповідно до певних практик примусу. Саме така національна ідентичність забезпечує "спільність" громадян існуючих держав-націй і формування нових.

Ця "спільність" має саме політичну природу, хоч формується в історичному процесі з особистих та колективних мовних, релігійних, класових та інших ідентичностей. Проте національна ідентичність не тотожна ні сумі, ні перетину цих ідентичностей. Національна ідентичність, і, відповідно, держава-нація не є аналогом ні профспілки, ні церкви, ні гуртка краєзнавців. Але саме така колективна ідентичність забезпечує конституювання політичного утворення нації і держави, поза межами яких демократія неможлива.

Такий погляд означає, що єдність суспільства і, відповідно, національна ідентичність є результатом конструювання з величезного набору індивідуальних ідентичностей громадян. Політичний процес є постійним конструюванням такої ідентичності, "уявлення" спільноти, як інтерпретує його Б.Андерсон [17], чи вольовим актом її усвідомлення за Ю.Габермасом [18].

Культурні зв'язки в усьому їх різноманітті є передумовами цього процесу, часто виступають його маркерами, символічними ознаками. Але національна ідентичність є політичним, а не культурним, ні етичним, ні мовним феноменом. Баварець-католик розмовляє мовою, яку погано розуміє протестант зі Швабії, натомість вона цілком зрозуміла католику-тірольцю. Але баварець погоджується на владу в Берліні, яку він обирає разом зі швабом, а тіролець погоджується тільки на владу з Відня. Але так було не завжди. Е.Балібар і І.Валлерстайн [4] зазначають, що майже із 200 держав, що є сьогодні членами ООН, лише 11 зберегли досить умовно незмінними своє розташування, адміністративну єдність і назву протягом останніх двох-трьох століть.

У світі відбувається неперервне конструювання національних ідентичностей за допомогою політичних методів. Суверенітет народу, державність і демократія є наслідками такого конструювання. У сфері політичного артикуляція мови, віри, нації, народу, історії обумовлена боротьбою за владу. Цій боротьбі підпорядковані відповідні лексичні практики. Прикладом такої політично обумовленої артикуляції є радянський концепт "національності", описаний Є.Сухачовим [19].

Історія свідчить про неможливість усталення національної ідентичності, фіксації такого її семіотичного образу, який би раз і назавжди об'єд-

нав громадян держави. Формування національної ідентичності є процесом, оскільки невинним процесом є формування, модернізація чи вибір ідентичностей учасників нації - громадян держави.

Виходячи з цього можна стверджувати, що сам демократичний процес у державі базується на визнанні неминучого розриву між національною ідентичністю і різними ідентифікаціями громадян. Змагання за владу і здійснення демократичного правління нерозривно пов'язане з постійною боротьбою за визначення нації, за збереження-модернізацію-встановлення її ідентичності.

Розвинена багатовимірною національна ідентичність дозволяє владі і суспільству уникати радикальних сценаріїв розгортання існуючих конфліктів, обмежуючи протиставлення позицій громадян на рівні локальних чи особистісних ідентичностей.

Доля демократії в державі вирішальною мірою залежать від усвідомлення владою конфліктності, притаманної суспільству, і послідовного здійснення різних політик зниження "температури" конфліктів у соціумі. У здійсненні таких політик влада може використовувати весь арсенал засобів, передбачений її повноваженнями. Але "сума" таких політик, хоч би якими багатогранними і різноплановими вони були, хоч би які правові чи економічні інструменти використовували, може розглядатись як цілісна політика зміцнення і розвитку національної ідентичності. Від успішності такої політики ідентичності залежить стабільність у державі і усталеність демократії.

Згідно з Ю.Габермасом [20], демократія може розглядатись як процес комунікативної дії, в якому виробляються рішення з управління сучасним суспільством. Саме наявність комунікацій влади з суспільством відрізняє діючу демократію від різного роду її імітацій. Тиранії у всьому світі імітують демократію за допомогою виборів. Проте за відсутності ефективної комунікації між владою і суспільством виборча процедура перетворюється в легітимізацію існуючої влади без жодного шансу на реальне змагання цінностей, поглядів чи інтересів. Тобто в недемократичній державі влада прагне згори нав'язати і консервувати певну "нормативну" національну ідентичність як згоду на її правління.

Проте історичний досвід засвідчив, що найменше послаблення владного тиску має наслідком відкидання штучних конструктів і динамічний пошук нових національних ідентичностей. В останнє двадцятиліття це відбулось у Центральній і Східній Європі, державах, що постали на території колишніх Югославії і СРСР.

Дослідження М.Білліга [9] демонструє відмінності конструювання ідентичності у вигляді "банального" націоналізму в усталених європейських демократіях від "активного" націоналізму демократій нових. Але в усіх де-

мократіях пошук сучасної національної ідентичності відбувається в процесі багатовимірної владно-суспільної комунікації. Вона має особливості в кожній державі, але є одночасно і творенням демократії, і конструюванням національної ідентичності. Національна ідентичність, як і демократія, є комунікацією.

У такій інтерпретації дуже важлива роль у формуванні національної ідентичності відводиться процедурам демократичної комунікації, серед яких найголовнішими є вибори.

Перемога на виборах і здобуття влади вирішальною мірою залежить від апеляції до індивідуальних ідентичностей - кандидату на посаду для здобуття голосів необхідно демонструвати себе як "свого" для якомога більшої кількості виборців. Тут як маркери використовуються всі можливі фактори, включно з мовними, етнічними, расовими, класовими тощо. Успіх на виборах залежить від конструювання політиком чи політичною силою такого образу влади, яка була б прийнята як "своя" якомога більшим числом виборців. Таким чином відбувається конструювання ідентичності під час виборчої комунікації. Процес демократичних виборів заохочує артикуляцію ідентичностей, формування лексичних практик її представлення і відповідної модифікації владного дискурсу.

Такий процес "конструювання ідентичності" під час виборів несе в собі і певні ризики. З метою мобілізації прихильників і підвищення їх активності у виборчих перегонах широко застосовується протиставлення позитивного "ми" (кандидат плюс всі, хто поділяє його конструкт ідентичності) негативним "вони". Це протиставлення ідентичностей артикулює розриви і конфлікти, що існують у суспільстві і обіцяє їх розв'язання за допомогою владного примусу. Проте демократія розв'язує цей конфлікт. Джерелом стабільності держави-нації є згода особистості на "їх" владу, якщо вона здійснюється в межах певних практик (чесність виборів, гарантії особистих прав, верховенство права тощо).

З точки зору національної ідентичності як комунікації особливе значення мають вибори на національному рівні. В цьому контексті парламентська форма правління відкриває можливості для досить наглядної процедури конструювання прийнятної для більшості ідентичності.

За президентської форми правління вибори є конструюванням через прийняття/неприйняття конкретної особистості з її індивідуальною ідентичністю, політичною, етнічною, расовою, релігійною, гендерною тощо. Для націй з усталеною ідентичністю перемога на виборах тієї чи іншої особи означає фіксацію чи модифікацію образу влади і, відповідно, національної ідентичності. З цієї точки зору важливими для конструювання модерної американської ідентичності були обрання президентом США католика Джона Кеннеді чи темношкірого Барака Обама.

Проте в розділених суспільствах обрання президентом особи з виразною ідентичністю однієї з груп створює ризики для цілісності національної ідентичності і, відповідно, для демократії і стабільності в державі. На думку Дж.Лінц, "впевненість президента в тому, що він володіє незалежною владою і користується підтримкою народу, може створити у нього відчуття власної сили і місії і змусити його сприймати неминучу опозицію своїй політиці як драгуючий і деморалізуючий фактор" [21, с. 63]. Наприклад, у Хорватії початку 1990-х рр. президентство Ф.Туджмана означало для сербської громади в цій країні неприйнятну пропозицію національної ідентичності. Результатом стали нестабільність і громадянське протистояння в країні, які в умовах зовнішнього втручання призвели до збройного конфлікту. Для мінімізації таких ризиків потрібна комунікація влади з суспільством навколо проблеми конструювання ідентичності.

У такій комунікації влада має виходити з розуміння важливої особливості демократії - вона не може зводитись виключно до виборчих процедур. Демократія великою мірою спирається на ідею права, тобто на обмеження влади за допомогою конституційних механізмів. І це обмеження спрямоване на гарантування прав і свобод людини, тобто на захист її індивідуальної ідентичності.

Відповідно, результат виборів не є підставою для заперечення тієї чи іншої особистої ідентичності владою. Але він дає демократичній владі час до наступних виборів для модернізації національної ідентичності за рахунок ефективно збудованої комунікації. Очевидно, що ефективною комунікацією може бути визнана лише та, яка мінімізує ризики для демократії і національної державності. Особлива відповідальність демократичної влади - її створення і постійне підтримання.

Висновки. Демократія разом з конституційними гарантіями невід'ємних прав людини може існувати лише в національній державі, де ці права реалізуються на практиці як права громадянина. Тому саме з метою реалізації прав і свобод громадян та зміцнення демократії, а не через спокусу націоналізму, влада має зміцнювати національну ідентичність, мінімізувати ризик протистоянь, локалізувати їх на рівнях локальних ідентичностей. Для цього влада повинна відповідним чином будувати свою комунікацію і як демократію, і як цілісну національну ідентичність у нерозривності цих цілей і складових.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях будуть проаналізовані особливості публічної риторики влади і показана її роль у комунікації демократія-національна ідентичність.

Список використаних джерел

1. Міл Джон Стюарт. Про свободу : есе / Міл Джон Стюарт ; пер. з англ. - К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. - 463 с.

2. *Маркс К.* Сочинения / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. - 2-е изд. - Т. 4. - М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. - 559 с.
3. *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн ; пер с англ. П. М. Кудюкина ; под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. - СПб. : Универс. книга, 2001. - 416 с.
4. *Балибар Э.* Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности = Race, nation, class. Ambiguous identities / Э. Балибар, И. Валлерстайн ; общ. ред. Д. Скопина, Б. Кагарлицкого. - М. : Логос-Альтера, 2003. - 272 с.
5. *Арриги Джованни.* Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени / Джованни Арриги. - М. : Издат. дом "Территория будущего", 2006. - 472 с.
6. *Рорти Р.* Демократия и философия / Ричард Рорти // Неприкосновенный запас. - № 6 (56). - С. 18-29.
7. *Тейлор Ч.* Почему демократия нуждается в патриотизме / Чарльз Тейлор // Логос. - 2006. - № 2. - С. 130-131.
8. *Патнем Х.* Должны ли мы выбирать между патриотизмом и универсальным разумом / Хилари Патнем // Логос. - 2006. - № 2. - С. 120-125.
9. *Калхун К.* Национализм / Крэйг Калхун ; пер. А. Смирнова. - М. : Издат. дом "Территория будущего", 2006. - 288 с. (Серия "Университетская библиотека Александра Погорельского").
10. *Уолцер М.* Сферы привязанности / Майкл Уолцер // Логос. - 2006. - № 2. - С. 128-129.
11. *Billig M.* Banal Nationalism. London: Sage publications ltd / M. Billig. - 1995. - 211 p.
12. *Джозеф Д.* Язык и национальная идентичность / Джон Джозеф // Логос. - 2005. - № 4. - С. 20-48.
13. *Бурдьё П.* Социология политики / Пьер Бурдьё ; пер. с фр. / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. - М. : Socio-Logos, 1993. - 336 с.
14. *Шмитт К.* Понятие политического / Карл Шмитт // Вопр. социологии. - 1992. - № 1. - С. 37-45.
15. *Бадью А.* Философские соображения по поводу нескольких недавних событий / Ален Бадью // Критическая масса. - 2002. - № 1. - С. 101-122.
16. *Муфф Шанталь.* Карл Шмитт и парадокс либеральной демократии / Шанталь Муфф // Логос. - 2004. - № 6. - С. 140-153.
17. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти / Бенедикт Андерсон. - К. : Критика, 2001. - 271 с.
18. *Габермас Ю.* Залучення іншого: студії з політичної теорії / Юрген Габермас. - Львів : Астролябія, 2006. - 416 с.
19. *Сухачев В.* Национальная идентичность - теория и реальность / В. Сухачев // Особенности конституирования национальной и этнической идентичности в современной России. - СПб. : Гражданская инициатива, 1999. - С. 30-37.
20. *Габермас Ю.* Комунікативна дія і дискурс / Юрген Габермас // Першоджерела комунікативної філософії. - К. : Либідь, 1996. - С. 84-91.
21. *Linz Juan.* The Perils of Presidency in: Journal of Democracy / Juan Linz. - 1990. - P. 51-69.